

יקותיאל מיזליש

הקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל במשנתו של הרמב"ן

במאמר זה נעמוד על מספר נקודות מרכזיות הבאות לידי ביטוי ברמב"ן והמבטאות את הקשר שבין עם ישראל, עם ה', לארצו - נחלת ה'. הנקודות עליהם נעמוד הן: א. תכונות נחלת ה'.

1. משפיעה קדושה לעולם

2. אינה מקימת עוברי עבירה.

3. ארץ טובה.

ב. תכונות עם ה'.

לאחר שנעמוד על תכונות הארץ ותכונות העם נסביר את היחס ביניהם: ג. 1. הארץ נבחרת, מיועדת ומובטחת לעם

הנבחר.

2. עם ישראל בארץ ישראל על פי תורת

ישראל.

א. תכונות נחלת ה':

לפני שאנו מתחילים לעסוק בתכונות נחלת ה' עניין נחלת ה' הוא שישנה "ארץ מיוחדת השונה בתכלית משאר הארצות כי השם שבא את הכל ושם כח התחתונים בעליונים ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע... אבל ארץ ישראל אמצעות העולם נחלת השם המיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל (ורשת קהלת, דרשת כ"ה)".

ה' הוא המשגיח על ארץ ישראל ולא מלאך או מזל בניגוד לשאר הארצות.

1. "משפיעה קדושה לעולם"

מתוך מעלה זו, היות ארץ ישראל נחלת ה' המיוחדת לשמו, א"י הינה מקור הקדושה לעולם כולו והיא משפיעה רוחניות עליו. וכך מובא ברמב"ן (בראשית כ"ט, ב'), בהקשר עם הבארות שחפר יצחק: "וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עורי צאן רובצים עליה - באר - רמוז לביהמ"ק, ושלשה עורי צאן - לעולי שלשת הרגלים. כי מן הבאר ההוא ישקו העורים - שמשם היו שואבים רוח הקודש, כי מציון

תצא תורה שנמשלה למים ודבר ה' מירושלים". ובהמשך: "ונאספו שמה כל העדרים - כל העמים באים ושואבים קדושה ממקור הקדושה דרך ארץ ישראל".

2. "אינה מקיימת עוברי עברה"

על רקע שתי הנקודות שראינו שמדובר בארץ המיוחדת לה' וארץ המשפיעה קדושה, כאשר נקודות אלו נראות יותר במישור הרוחני המוחלט, מדגישה התורה חזור והדגש שענינים אלה מיושמים גם במישור הארצי - ארץ ישראל אינה מקיימת כלומר אינה מאפשרת שיהיו בתוכה עוברי עבירות (ויקרא יח, כה). הדבר בא לידי בטוי בדינם של יושבי סדום, שהארץ לא היתה "מסוגלת" לשאת חטאם וכלשונו של הרמב"ן (בראשית יט, כה): "ודע כי משפט סדום, היה למעלת ארץ ישראל, כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות".

ענין זה מהווה אות לישראל שאם לא יתנהגו ביושר תקיא אותם הארץ. חוזקו של אות זה ניתן ללמוד מהסיפור שארע לכותים שהתנהגו בארץ ישראל אחרי שהוגלו אליה ע"י מלך אשור בדיוק כפי שהתנהגו בארצם - כמסופר בספר מלכים: "וישלח בם את האריות והנם ממתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלקי הארץ" אומר על זה הרמב"ן: "הנה הכותים לא היו ענושים בארצם בעבדם את אלהיהם לשלח בם את האריות. ובבואם לארץ ועשו כמעשיהם הראשונים שלח בם את האריות הממיתים אותם וזה טעם וזנה אחרי אלהי נכר הארץ, כי האלוהות נכרים בארץ ובנחלתו". (דרשה קהלת - ר"א).

ובהקשר עם עבירות שאינם נסבלות בארץ ישראל מוזכר שאנשי כנען נענשו על העריות (משבע מצוות בני נח), וכיון שהוזהרו ולא קיימו הקיאה אותם הארץ. ומדגיש הרמב"ן (ורשה לר"ה): "והנה לא אנשי ארץ כנען בלבד היו המוזהרים כאדם ונח, והפרשה אמרה כמעשי ארץ מצרים, ולא הקיאה את יושביה ולא שאר הארצות גויים את גוייהם אלא הכל למעלת א"י נתקדשה".

בדרך זאת הולך הרמב"ן בהסבירו את החומרה הרבה של העובר איסורי עריות: "החמיר הכתוב בעריות בעבור הארץ והנה הארץ שהיא נהלת ה' הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלה עריות". (ויקרא יח, כה).

3. א"י - ארץ טובה

טובה של הארץ בא לידי ביטוי בשני מישורים: א. טוב גשמי, ארץ זבת חלב ודבש "האזיר טוב ויפה לבני אדם וכל טוב ימצא בה" (שמות ג, ח).

ב. מקום המצדיק את יושביו - יושבי ארץ ישראל הנוולדים טבעו כטבע הארץ כמו שאומר הרמב"ן: "ומלכי-צדק ואזני צדק - גם הגויים ידעו כי זה המקום הוא מבחר המקומות ששם שכינתו של הקב"ה שנקרא צדק" (בראשית יד, יח). טבע האנשים שונה עקב היותם בארץ הצדק.

ג. תכונות עם ישראל

במקביל לא"י: כך גם ישראל הוא עמו של ה', והי מנהיגם וכדברי הכתוב: "והיתי להם לאלקים" - "ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה אלא הוא בכבודו ינהיג אותם" (בראשית טו, יח). ומובא עוד בהקשר עם הפסוק: "אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים (דבריט לבי') - אשר חלק לכולם מזלות בשמים (כענין שכתוב שר מלכות פרס) אולם לגבי עם ישראל נאמר: "והיתג לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים". וכן נאמר: "והיתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ" (שמות יט', ורשה ר"ה - ר"נ). התכונה המבדילה הכולה עצמית את עם ישראל משאר האומות היא הנבואה. ומובא עוד "שיתח הקב"ה לחלקו זרע אברהם אוהבו ונתן להם הנבואה האמיתית" וזה בניגוד לגויים ההולכים לשאול באוב וידעוני שיאמרו מקצת מהדברים הנכונים ואילו הנבואה לעולם אמת מפיו של הקב"ה.

ג. 1. הארץ הנבחרת מיועדת ומובטחת לעם הנבחר

ארץ ישראל יועדה לעם ישראל עוד מלפני בריאת העולם וכמובא ברש"י הראשון - מדוע פתחה התורה בסיפורי הבריאה ולא מהמצוה הראשונה שניתנה לכלל ישראל - קידוש החודש? ומתרץ ר' יצחק: כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים שאם יאמרו אומות העולם ליסטיים אתם שכבשתם ארצות שבעה עמים יאמרו להם כל הארץ של הקב"ה היא ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. הרב הרל"פ (מי מרום - על רש"י הראשון) מקשה מדוע צריך להודיע

לעמו - יודיע הקב"ה לעמים? אלא כח מעשיו הגיד לעמו דבר ראשון עם ישראל צריך להכיר ולידע שארץ ישראל מובטחת להם מאז ומעולם ואז לא יטענו כנגדם הגויים. ומובא ברמב"ן: "דע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם" (בראשית י, טו). כלוי' אנו רואים שהארץ יועדה לעם מאז ומעולם. אנרסה אבינו ע"ה הוא היהודי הראשון, ההולך וקורא בשם ה' בעולם. למעשה משלב זה ישנו אדם שניתן לתת לו את הארץ הנבחרת, ואמנם כך אומר הקב"ה לאברהם: "ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה" (בראשית ט"ו, ז') כבר באור כשדים היה חפץ ה' לתת לאברהם את הארץ וכלשון הרמב"ן: "מעט שהוצאתיך מאור כשדים... היה הרצון לפני לתת לך את הארץ הזאת" (בראשית טו ז). הקב"ה מבטיח וחוזר ומבטיח לאברהם את הארץ ע"מ לחנכה עליו ולהדגשת הקשר העמוק הקיים בין עם ישראל וארץ ישראל מובא לגבי ברית בין הבתרים"שכרת ה' עם אברהם ברית שלא יגרום החטא להפסיד ירושת הארץ" (בראשית טו, י) - אפי' אם עם ישראל חוטא אין זה מבטל את עובדה היותם ראויים לירש את ארץ ישראל.

קשר זה בתקופת אברהם לא נשאר רק כקשר רעיוני, אלא הקב"ה אומר לו לבצע גם פעולה בארץ - "קום התהלך בארץ לארכה ולוחנה כי לך אתננה". ומובא שאברהם מהלך בארץ "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ" (בראשית יב, ו) ולפי הסבר הרמב"ן למעשה זה ישנה השפעה - "מעשה אבות סימן לבנים": "דע כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכה גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזירה מתקימת על כל פניו". - כלוי' ישנה גזירה נשמים שדבר מסוים יורה ברגע שכתבצעת פעולה בארץ הקשורה לאותה גזירה, הגזירה יוצאת מן הכה אל הפועל - בשמים. ונמילא תצא לפועל גם בארץ.

לטכום: ראינו, שארץ ישראל יועדה לעם ישראל מאז היו לגוי, ואברהם שהוא למעשה היהודי הראשון, הארץ מובטחת לו פעמים רבות ע"י הקב"ה, והקב"ה כורה איתו ברית על הארץ שלא יגרום החטא. לסיוט אברהם עושה גם מעשה בפועל בירושת הארץ - הולך בה והליכה זו מוציאה לפועל הגזירה שקימת בשמים לירושת הארץ.

ג. 2. עם ישראל בארץ ישראל על פי תורת ישראל

הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל מקבל את מלוא ביטוייו בהקשר של קיום מצוות. מובא בדרשה לקהלת (דרשת קהלת עמוד כ"א, וכן דרשה לר"ה רנ"א) בשם התוספתא: "מלמד ששיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות". ונשאלת השאלה - כיצד? האם מצוה זו חשובה משמירת שבת, פסח סוכות וכדו' ? מלמדנו הרמב"ן "כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'". (ויקרא יח', כה' דרשת קהלת שם). דוקא את ארץ ישראל שהיא נחלת ה', הקב"ה הפקיד ביד עבדיו וצום "והיתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ". הקב"ה משגיח על עם ישראל באופן ישיר לא דרך מלאך, ודוקא בארץ ישראל - ולכן בחו"ל אע"פ שגם שט הכל לשם הנכבד אין הטהרה שם שלימה בעבור המשותפים המושלים עליהם, ואומר הרמב"ן שכל קיום המצוות בחו"ל הוא בגדר של "הציבי לן ציונינך" שלא נשכח ענין קיום המצוות כשנחזור לארץ: "אף לאחר שתגלו היו מצוינין במצוות, הניחו תפילין, עשו מזוזה, כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו" (דרשה לר"ה רנ"א - ויקרא יח', כה'), ומובא בהמשך: ולפיכך אמרו בספרי "וירשת וישבת בה, ושמרת לעשות" עיקר שימור המצוות בארץ ישראל, ומודגש גם הניווך השני - "כל זמן שאגם בארץ כנען הריני לכם לאלוהי, אין אתם בארץ כנען כניכול אין אני לכם לאלקים" (ויקרא יח', כה'), - מצידו של הקב"ה אם אנו בארץ כנען הוא לנו אלקים וכן מודגש גם צד האדם: "כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוהי שני": לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים". מכל העולה ראינו חשיבות קיום המצוות בארץ ישראל וענה מובן מדוע ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות. ועל רקע ענין זה מובן הקשו העמוק הקיים בין עם ישראל לבין ארץ ישראל מכיון שיעוד האדם בעולם ללכת בדרך התורה ולקיים מצוותיה, וגני מה שראינו עיקר קיום מצוות הוא דוקא בארץ ישראל שהיא נחלת ה'.